

vztahu k velmi diferencovaným rolím náboženství a církví, k jejich spojení s vlivnými politickými stranami, s problematikou konfliktních sociokulturních regionů, s otázkami boje proti jaderné válce.

Pozitivně nutno ocenit, že se autor snaží soustavně konfrontovat nemarxistickou sociologii náboženství s hledisky marxistickými. Nikdo neočekává, že podá ke všemu propracovanou marxistickou odpověď. To není možné. Avšak i při rámcové (někdy až příliš zkratkovité a obecné) konfrontaci bylo by žádoucí zabránit opakování, více akcentovat úlohu marxismu jako teorie aktivní úlohy lidského faktoru a nespojovat překonání náboženství s vizí bezkonfliktní společnosti, s „všeprůstupující totální a důslednou humanizací člověka zbaveného všech životních zátěží“ (str. 314).

Neobeznámenému čtenáři by rovněž prospělo, kdyby autor i po formulační stránce zabránil situacím, kdy se určité sdělení stává nejasným (např. věta, že „behaviorismus redukoval předmět bádání pouze na předpoklad totožnosti jednání vyplývajícího z biogenních prvků osobnosti“ — str. 47), anebo se používá různých nepřesných, případně nadbytečných slovních spojení, jako je např. „definiční vymezení“, „postulovat sociologii“, „primární premisa výzkumu“, „konceptuální teze“, „vědecko-materiálistická marxistická sociologie“ apod.

Navzdory těmto dílčím připomínkám se domníváme, že monografie plní úspěšně své základní poslání, přispívá k tomu, aby jak v kruzích odborných, tak i v širším povědomí zdomácnělo poznání, že existuje speciální obor sociologie náboženství jako důležitý obor odvětvové sociologie i jako zcela legitimní, teoreticky i prakticky potřebná a nezastupitelná komponenta marxistické analýzy náboženství a ateismu, jako nástroj hlubší reflexe tohoto složitého sociálního fenoménu. Pozitivní ocenění zaslouží rovněž bohaté informace o stavu a vývoji sociologického bádání o náboženství i využití řady konkrétních terénních výzkumů o religiozitě v našich zemích.

Lubomír Nový

Zdeněk Pavlík, Jitka Rychtaříková, Alena Šubrtová: *Základy demografie.* Academia, Praha 1986, 732 stran.

Je to pro čtenáře vždy trochu demobilizující, má-li prostudovat silný svazek odborné literatury. Otevře-li učebnici *Základů demografie*, množství číselných tabulek, vzorců, výpočtů a grafů jej utvrdí v představě, že stojí před úkolem nelehkým. Ostatně autoři knihy sami připouštějí, že k plnému pochopení je třeba příručku studovat třikrát, tak jak jsou zvyklí adepti obtížných teoretických oborů přírodních věd.

Ke studiu *Základů demografie* je tedy třeba přistupovat s časovou rezervou a s odvahou. Není-li však čtenář zrovna demograf — profesionál, nemusí si klást za cíl, že poctivě prostuduje všechny strany, všechny odstavce. Právě vzhledem k rozsahu učebnice bude spíš racionální, bude-li mít skromnější ambice a bude se věnovat těm pasážím, které se přímo váží na jeho obor. Také tato recenze předem rezignuje na vyčerpávající posouzení textu. Zaměří se především na kapitoly obsahující těsnou vazbu na obor sociologie.

Navzdory tomu, co bylo řečeno: má-li demografie zůstat demografií, má-li čtenář pochopit, jaké jsou její substanciální přístupy, není možné se vyhnout studiu 3. kapitoly, která pojednává o základních principech demografické analýzy. Zejména jde o vyjadřování demografických událostí v demografické síti neboli v Lexisově diagramu. Podobně platí, že není možné nechat docela stranou základní analytické přístupy a zjištění demografie, uvedené v kapitolách II. oddílu, které pojednávají o složkách demografické reprodukce, především o úmrtnosti, sňatečnosti, porodnosti, rozvodovosti a potratovosti. Do jaké hloubky a šíře by zde sociolog měl jít, závisí na jeho konkrétním odborném zaměření a na stupni pokročilosti ve studiu demografie. Pro studenta bude nejlépe, nechá-li se v tomto ohledu orientovat svým učitelem.

Co tedy říká sociologický pohled, má-li hodnotit knižní učební text „*Základy demografie*“? Nechejme nyní stranou respekt, který sociolog chová k exaktnější sesterské disciplíně a který je četbou této vysoce kvalitní učebnice jenom posílen. Obraťme se k věcnějším ziskům z četby, dovolujícím mezioborovou diskuzi.

Sociolog se především ztotožní se základní myšlenkou knihy: demografický vývoj lidské populace se osvozuje od biologického určení a stává se čím dál tím více procesem sociálním. Tento stěžejní princip je argumentován v obecné rovině výkladu, na makroúrovni je doložen v historické retrospektivě a vyplývá z mezinárodních srovnání. Aniž by to autoři zamýšleli, zároveň však v knize demonstrují meze demografie na tomto poli. Jedná se o vyjádření sociální podmíněnosti demografických skutečností na úrovni konkrétní a aktuální populace, tedy populace československé, respektive české. Je-li demografická reprodukce dána především sociálně, pak by, podle očekávání sociologa, měla kniha obsahovat *výklad* přirozeného a mechanického pohybu obyvatelstva ČSSR například vzhledem k životní úrovni, k životnímu způsobu a vzhledem k dalším sociálním charakteristikám obyvatelstva (vzdělání, zaměstnání, diference město-venkov apod.). Text se této problematice věnuje jen na několika málo místech. Stranou tak zůstávají závažné a aktuální skutečnosti, jako jsou sociální vlivy na úmrtnost v našem státě, sociální diference v úrovni sňatečnosti, potratovosti atd.

Sociolog — matrimonolog, sociolog rodiny, ale i sociologující lékař po prostudování knihy zjišťuje, že se dočetl jen málo o oblasti, která jej bezprostředně a konkrétně zajímá. Nepovažují autoři toto téma za předmět demografie? To sotva, přihlédneme-li k základní ideí díla, zdůrazňující růst vlivu sociálních faktorů na demografickou reprodukci. Nespadá problém sociálních diferencí v demografickém chování obyvatelstva do *základů demografie*? To je možné.

Vysvětlení bychom však měli hledat i jinde, a to v dosavadním zaměření demografie jako vědy a ve stupni jejího vývoje. Totéž však budíž řečeno na adresu sociologie. Neboť zůstává otázkou, zda zmíněná mezeza v obsahu knihy není spíše výrazem nedostatku v poznání sociologickém. Nejbližší a adekvátnímu vysvětlení se asi dostaneme, vezmeme-li v úvahu slabé místo, jež často vzniká právě ve švu mezi vědními obory, v tomto případě mezi demografií a sociologií. Téma sociální podmíněnosti demografických procesů není — v klasickém pojetí — pokryto žádnou z těchto věd.

Některá místa v Pavlikově textu však zároveň ukazují, že toto bílé místo je právě v současnosti postupně zaplňováno. Plyne to například ze stránek o diferenční plodnosti (podkapitola 5.9.), z celé kapitoly 8., zabývající se rodinou, etnickou, národnostní, sociálně třídní, ekonomickou a vzdělanostní diferenciací obyvatelstva. Autorovo pojetí demografie jako oboru reflektujícího sociální vlivy dokresluje i volba citované odborné literatury.

Postrádáme-li v „*Základech demografie*“ obsáhlejší analýzu sociální podmíněnosti demografických procesů v mikrorozměrech našeho státu, ve větším a obecnějším měřítku provedena je. Leží u kořenů celého pojetí populačního vývoje v historické dimenzi, která je v knize významně akcentována. Například v kapitole 10 se čtenáři — sociologovi dostává vedle mimochodem velmi prospěšných informací antropologických i dokladů o vlivu dělby práce, procesu urbanizace a dalších společenských podmínek na úroveň přirozené reprodukce. Velmi přínosně upozorňuje autor kapitoly na kolísání počtu obyvatelstva v čase v jednotlivých částech světa. Právě poklesy stavu obyvatelstva v kdysi prosperujících lidnatých populacích (například v Číně, Římské říši a jinde) ukazují často na význam sociálních faktorů.

Podobný gnozeologický význam mají ty oddíly knihy, které jsou věnovány relativně podrobným mezinárodním srovnáním, popřípadě komparacím v rámci světových regionů. Také ony implicitně poukazují na neudržitelnost globálních interpolací a extrapolací, a to zejména tam, kde usluje o vědecké odhady budoucího vývoje. Díky historickým analýzám a regionálním komparacím plní kniha, přesahující do významů filozofických, významnou funkci: narušuje povrchní a schematickou představu o univerzálním a hladkém vývoji počtu světového obyvatelstva od relativní stagnace k prudké akceleraci v současnosti. Zpochybňuje představu růstové exponenciály světové populace, komentovanou názorem, že se lidstvo ocitlo ve slepé uličce a nezadržitelně spěje k záhubě.

Z. Pavlík se nepouští do přímé polemiky s tímto názorem. Vyvrací jej spíš nepřímo tím, že přesvědčuje čtenáře o platnosti principů demografické revoluce jako

součástí globální revoluce moderní doby. Právě díky věcnému obsahu kapitol o světové populaci a díky přesvědčivosti číselných dokladů se mu to daří. Sociolog zvláště ochotně uvěří tvrzení, že „k demografické revoluci dochází pouze tam, kde jsou pro ni vytvořeny ekonomické a sociální podmínky, ty nelze nahradit populační politikou“ (str. 548). Aniž by bagatelizoval obrovské problémy, které představuje prudký vzestup počtu lidí v některých částech světa, formuluje Pavlík logistickou křivku jako optimistický symbol předpokládaného demografického vývoje světa. Dospívá ke svým závěrům pozitivní argumentací, aniž by se pouštěl do demagogických proklamací a odsudků na adresu neomalthusianského pohledu. (Tím více je podle mého názoru škoda, jakým výběrem byly do textu zařazeny fotografie plakátů propagujících omezení růstu populace. Nejsou snad charakteristickou ilustrací úsilí o snížení přírůstků obyvatelstva, ale dokladem jeho extrémů. V každém případě volají fotografie po širším a objektivním komentáři.)

Pro demografa – specialistu zůstane možná poněkud stranou kapitola 12., zabývající se vývojem demografického myšlení a populačních teorií. Pro sociologa je však závažná. Významně totiž rozšiřuje jeho znalosti z historie společenského myšlení. Učebnice dějin sociologie nechávají aspekt populačních problémů stranou. Najdeme v nich nanejvýš pojednání o demografickém determinismu a několik odstavců o Malthusovi. Změny v přístupech k populačním otázkám přitom velmi charakteristickým způsobem korespondují s vývojem společenského vědomí vůbec.

V docela jiném smyslu zaujme sociologa 13. kapitola, pojednávající o populační politice a o populačním klimatu. Zde je spojení demografie a sociologie mimořádně pevné. Šetření populačního klimatu se vlastně realizují podle běžného modelu sociologického dotazovacího šetření, populační politika spadá do oblasti sociální politiky. Z. Pavlík ve 13. kapitole překvapivě nastoluje (v odvolání na své dřívější práce o populačním klimatu) otázku, která je v sociologické metodologii velmi frekventovaná: totiž otázku operacionalizace teoretického problému. S navrženými operacionalizacemi je možné souhlasit či diskutovat, v každém případě dokládají, že kvalitativní a sociologický aspekt poznávání v demografii není pro autora záležitostí povinného trendu ve vývoji vědy, kterému je třeba formálně vyhovět, ale že je součástí jeho vědeckého přístupu na úrovni konkrétního bádání.

Zmínila jsem se úvodem, že ke studiu „*Základů demografie*“ je třeba odvážného odhodlání. Navzdory objemu knihy a navzdory obtížnějším pasážím je čtenář postupně do četby vtahován, studuje ji dobrovolně a s chutí. To je pro učebnici téměř tak důležité, jako vysoká kvalita odborná.

Hana Librová

Kol. autorů pod vedením **V. J. Gulijeva: *Současná buržoazní politická věda.*** (Přeložil J. Sedláček.) Svoboda, Praha 1985, 306 stran.

Práce poměrně rozsáhlého kolektivu autorů zkoumá prudký rozvoj relativně nové disciplíny společenskovedního myšlení – politologie. K rozmachu buržoazní politologie dochází zejména po druhé světové válce. Kořeny disciplíny spočívají ve filozofických úvahách a zejména v právních systémech buržoazního myšlení, nový impuls k rozvoji přichází ze strany empiricky zaměřené pozitivistické sociologie.

První kapitola knihy je věnována formování buržoazní politické vědy na přelomu století. Mezi klasiky politologie figurují G. Mosca, V. Pareto, M. Weber, R. Michels a A. Bentley. Stručně jsou vyloženy ty prvky jejich sociologických koncepcí, které se staly pro rozvoj politologie zvláště inspirující.

Těžisko výkladu je v rozborech vývoje „národních politologií“ v USA, Anglii, Francii, Itálii a NSR. V průběhu výkladu se stává zřejmým, proč politologie není totožná tématicky ani institucionálně se sociologií politiky. K formování samostatné politologie došlo v období nadvlády empirismu v sociologii. Proto politologie, která vděčí za svůj obecně teoretický charakter svým filozoficko-právním kořenům, přivkřela pohlížet na sociologii spíše jen jako na exaktní dodavatelku dat určených